

عوامل مؤثر بر اعطای تسهیلات قرض الحسنه در ایران

نوع مقاله: پژوهشی

لطفعلی عاقلی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۰

چکیده

قرض الحسنه یکی از عقود بانکی اسلامی است که پس از تصویب بانکداری بدون ربا در کشور در حال پرداخت از سوی بانکها و مؤسسات اعتباری است. در این مقاله به استناد شواهد آماری و روش هم انباشتگی یوهانسن-یوسلیوس در دوره ۱۳۶۳-۱۳۹۸ نشان داده می‌شود که تولید ناخالص داخلی، نرخ سود تسهیلات بانکی و تعداد ازدواج ثبت شده بر تسهیلات اعطایی بانکها در قالب قرض الحسنه اثر گذارند، به طوری که با افزایش تولید ناخالص داخلی و نرخ سود تسهیلات بانکی، سهم تسهیلات قرض الحسنه از کل تسهیلات اعطایی کاهش می‌یابد و نرخ ازدواج بر تسهیلات قرض الحسنه اثر مثبت داشته است.

کلمات کلیدی: قرض الحسنه، نرخ سود تسهیلات، تولید ناخالص داخلی

طبقه بندی JEL: H81, E51, E01, E43

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

قرض الحسنه یکی از سنت‌های نیکو در اسلام است. وام نیکو یا قرض حسن در آیات متعدد قرآن از جمله آیه ۲۴۵ سوره بقره، آیه ۱۲ سوره مائده، آیات ۱۸ و ۱۱ سوره حدید، آیه ۲۰ سوره مزمل و آیه ۱۷ سوره تغابن آمده است و در همه این آیات قرض نیکو به خدا مدنظر بوده است. همچنین برگرداندن چند برابری قرض الحسنه مورد تأکید قرار گرفته است. برای مثال در آیات «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ» و «إِنْ تَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يَضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ» به مضاعف شدن برکت قرض اشاره شده است. بنابراین کسی که وام نیکو بدهد، خداوند چند برابرش را برمی گرداند.

قرض الحسنه به چند صورت قابل پرداخت است:

الف- فرد به فرد

ب- بانک به فرد

ج- صندوق به فرد

د- بانک (صندوق) به بانک (صندوق)

در سه حالت اخیر، یک قرارداد (عقد) قرض الحسنه بین متقاضی قرض الحسنه و نهاد یا مؤسسه پولی بسته می‌شود.

تقریباً همه بانک‌های دولتی و خصوصی وام قرض الحسنه پرداخت می‌کنند. تسهیلات قرض الحسنه معمولاً در اندازه‌های کوچک و با کارمزدباندگی نسبتاً پایین اعطا می‌شود. مثل سایر بخش‌های اقتصادی، تکانه‌های اقتصادی مثل افت شدید قیمت نفت، وقوع بلایای طبیعی، شیوع کرونا و... بر فعالیت صندوق‌های قرض الحسنه و نیز بانک‌ها تأثیر می‌گذارد.

مبانی نظری

قرض الحسنه فرد به فرد، نوعی بازتوزیع اختیاری درآمد بین افراد است. قرض الحسنه بانک به فرد یا صندوق به فرد هم نوعی انتقال درآمد از بانک یا صندوق به فرد است. بدین ترتیب انتظار می‌رود ارائه تسهیلات صندوق الحسنه به کاهش ضریب جینی منتهی شود.

در این بخش با یک مدل ساده سعی می‌شود سازو کار دریافت و پرداخت قرض الحسنه بیان شود. در حالت قرض الحسنه بین فردی فرض کنیم درآمد دو فرد A و B به ترتیب $Y1_A$ و $Y1_B$ باشند طوری که $Y1_B$ کمتر از $Y1_A$ باشد. در این حالت فرد A مبلغ Q را به فرد B قرض می‌دهد لذا در وضعیت جدید

$$Y2_B = Y1_B + Q$$

$$\text{و } Y2_A = Y1_A - Q$$

چنانچه مطلوبیت تابعی از درآمد باشد ($u=u(y)$) در حالت جدید مطلوبیت فرد B بیشتر می‌شود اما مطلوبیت فرد A علیرغم کم شدن درآمد، کم نمی‌شود چون قرض‌الحسنه مبتنی بر رضایت و تأمین نیاز فرد محتاج است لذا فرد A از کاهش درآمد دچار کاهش مطلوبیت نمی‌شود. به این ترتیب ثواب قرض الحسنه به رضایت قرض‌دهنده و استفاده توسط قرض‌گیرنده است.

در وضعیتی که فرد حقوقی وارد عمل شود، با انباشت سپرده‌های قرض‌الحسنه امکان اعطای وام قرض‌الحسنه فراهم می‌شود. در فرایند سپرده‌گذاری ممکن است m نفر این کار را انجام دهند، اما تقاضای واقعی برای دریافت قرض‌الحسنه کمتر از m و مثلاً n باشد در این حالت مطلوبیت دریافت‌کنندگان وام قرض‌الحسنه بیشتر می‌شود و دریافتی بانک معادل وام‌های اعطایی و کارمزد حداقلی (برای مثال ۰.۴٪) خواهد بود.

هم‌چنان‌که در بخش مقدمه بیان شد، صندوق‌های قرض‌الحسنه هم از بانک‌ها می‌توانند وام قرض‌الحسنه بگیرند. در شرایطی که منابع ورودی به صندوق‌های قرض‌الحسنه کم باشد، استقراض از بانک‌ها در قالب قرض‌الحسنه به پایداری مالی صندوق‌ها کمک می‌کند.

نکته مهم دیگر در موضوع قرض‌الحسنه، قرض‌های غیر نقدی است. در برخی موارد کالا یا دارایی دیگر برای مدت معین به فرد نیازمند قرض داده می‌شود. در این وضعیت، گیرنده قرض موظف به استفاده صحیح و عدم خسارت به آن است. در این حالت هم هر دو فرد قرض‌دهنده و قرض‌گیرنده از قرض مورد نظر منتفع خواهند شد.

در آیات قرآن مکرراً از قرض نیکو به خدا و مضاعف شدن اثرات این نوع قرض سخن به میان آمده است. البته می‌دانیم خداوند نیازی به قرض ندارد. تعبیر قرض به خداوند، نشان‌دهنده آن است که پاداش قرض‌الحسنه بر عهده خداوند است. به جای «قرض به مردم» خداوند فرموده: «به خداوند قرض دهید»، تا فقرا احساس کنند خداوند خودش را به جای آنان گذاشته و احساس ضعف و ذلت نکنند.

در تفسیر عیاشی از ابی الحسن (علیه السلام) روایت شده که در آیه $مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ$ ، منظور از قرض‌الحسنه به خدا، صله و بخشش به امام است.

تفسیر مجمع البیان، ذیل آیه ی ۱۱ سوره حدید (مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ)، شرایطی را برای قرض‌الحسنه بیان کرده است از جمله:

۱- از مال حلال باشد؛

۲- از مال سالم باشد؛

۳- برای مصرف ضروری باشد؛

- ۴- بی منت باشد؛
- ۵- بی ریا باشد؛
- ۶- مخفیانه باشد؛
- ۷- با عشق و ایثار پرداخت شود؛
- ۸- سریع پرداخت شود؛
- ۹- قرض‌دهنده خداوند را بر این توفیق شکرگزار باشد؛ و
- ۱۰- آبروی گیرنده وام حفظ شود.

در روایات، پاداش قرض‌الحسنه هیجده برابر، ولی پاداش صدقه ده برابر ذکر شده است [بحار، ج ۷۴، ص ۳۱۱]. دلیل این تفاوت چنین بیان شده است که قرض را افراد محتاج می‌گیرند، ولی هدیه و بخشش گاهی به غیر محتاج نیز داده می‌شود [بحار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۸].

اصل قرض گرفتن از مکروهات دین اسلام است. به قدری که توصیه شده قرض نگیرید، اگر می‌توانید؛ مگر آنکه نیازی وجود داشته باشد. هر اندازه که نیاز شدیدتر باشد، کراهت قرض گرفتن کمتر می‌شود و هرچه میزان نیاز کمتر باشد به همان نسبت کراهت شدت می‌گیرد. گاهی قرض گرفتن واجب است، آن هم در شرایطی که جان شخصی در خطر است و یا آبرو و موقعیت انسان به مخاطره افتاده است^۱.

پیشینه تحقیق

حبیبیان نقیبی (۱۳۸۱) به تبیین اجمالی نهاد قرض‌الحسنه پرداخته و با اشاره به مفهوم و جایگاه قرض‌الحسنه، تأثیر آن بر متغیرهای مهم اقتصادی و نقش دولت در این رفتار پسندیده را بررسی کرده و در جستجوی بررسی میزان کارایی و قابلیت استفاده از این نهاد در راهبردهای توسعه اقتصادی است.

عرب مازار و کیقبادی (۱۳۸۵) علت کاهش سهم سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز از کل سپرده‌ها را در کاهش ارزش مداوم سپرده‌های بانکی در اثر تورم و تمایل مردم به سپرده‌گذاری در حساب‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار جهت کسب سود می‌دانند و یکی دیگر از علل کاهش سهم سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز در نظام بانکی را رونق گرفتن صندوق‌های قرض‌الحسنه ارزیابی کرده‌اند.

حشمتی مولایی (۱۳۸۸) نشان داده که تأثیر صندوق‌های قرض‌الحسنه در برخی از استانها بطور نسبی در توسعه مالی بیشتر است؛ زیرا دارای نظام کنترلی و نظارتی بهتر هستند.

¹ [https://fa.wikifeqh.ir/%D9%82%D8%B1%D8%B6_\(%D9%81%D9%82%D9%87\)](https://fa.wikifeqh.ir/%D9%82%D8%B1%D8%B6_(%D9%81%D9%82%D9%87))

عزتی (۱۳۹۳) کوشیده است اثر بازارهای مالی و انفاق، اثر درآمد، سن و نهادها و سرمایه دینی را بر روی اندازه بازار قرض‌الحسنه در کشور ارزیابی کند. داده‌های استانی برای سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۱ گردآوری شده و مدل پنل دیتا با روش اقتصادسنجی برای برآورد اثر این متغیرها به کار گرفته شده است. اصلی‌ترین نتیجه مقاله آن است که بازارهای مالی همچنان که برای دیگر بخش‌های اقتصاد تسهیل‌کننده هستند، در بازار قرض‌الحسنه نیز تسهیل‌کننده هستند و موجب گسترش آن می‌شوند. انفاق جانشین قرض‌الحسنه نیست، درآمد، سن و نهادها و سرمایه‌های دینی اثر مثبت بر گسترش قرض‌الحسنه دارند و افزایش قیمت مسکن، فعالیت‌های قرض‌الحسنه را کاهش می‌دهد.

تاری (۱۳۹۳)، به روش توصیفی ضمن مقایسه‌ی وام‌های قرض‌الحسنه با خدمات نهادهای تأمین مالی خرد نتیجه گرفته که صندوق‌های قرض‌الحسنه در عین حال که می‌توانند از نکات منفی نهادهای تأمین مالی خرد اجتناب کنند، می‌توانند با بهره‌برداری از نکات مثبت این نهادها کیفیت خدمت‌رسانی خود را گسترش داده و ابزاری برای تأمین مالی و رشد تولید و اشتغال و کاهش تعطیلی و ورشکستگی بنگاه‌ها به دلیل وابستگی به منابع و تسهیلات مبتنی بر بهره و سود که عمدتاً در نظام بانکی پرداخت می‌شود، گردند.

عزتی و همکاران (۱۳۹۵) در سطح خرد اثر سرمایه اجتماعی دینی بر رفتار پرداخت قرض‌الحسنه را برآورد کرده‌اند. جامعه آماری این بررسی خانوارهای ساکن در شهر زاهدان هستند و نمونه بررسی ۵۰۴ نفر از سرپرستان خانوارهای این جامعه است. یافته‌ها نشان‌دهنده آن است که سرمایه دینی، دارایی، درآمد، داشتن پس‌انداز و سود دریافتی از سرمایه‌گذاری‌های مالی فرد اثر مثبت بر اندازه پرداخت قرض‌الحسنه آنها دارد و سن، اثر منفی بر این پرداخت دارد. همچنین بُعد خانوار و تحصیلات اثر معناداری بر پرداخت قرض‌الحسنه ندارد.

مهرگان و خوش اخلاق (۱۳۹۵) رابطه کوتاه‌مدت و بلندمدت بین تسهیلات قرض‌الحسنه و توزیع-درآمد را با استفاده از داده‌های سری زمانی بین سال‌های ۱۳۹۱-۱۳۶۳ و روش مدل خود همبسته با وقفه‌های توزیعی (ARDL) مبتنی بر فرضیه کوزنتس مورد بررسی قرار دادند. در این مدل از متغیر سهم درآمدی دهکی به عنوان شاخص توزیع-درآمد استفاده گردیده است، نتایج با رد فرضیه کوزنتس به طور کلی نشان‌دهنده اثر معنادار تسهیلات قرض‌الحسنه بر بهبود توزیع درآمد است.

حیدری و همکاران (۱۳۹۶) به بررسی رابطه بین نوسانات تورم و میزان تسهیلات اعطایی قرض‌الحسنه بانک‌های تجاری طی سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۸۴ با استفاده از داده‌های ماهیانه پرداختند و به این منظور از روش همبستگی شرطی پویای تصحیح شده و الگوی خودرگرسیون تعمیم یافته

مبتنی بر واریانس ناهمسان شرطی استفاده نمودند. نتایج حاکی از این است که بین نااطمینانی تورم و میزان تسهیلات اعطایی قرض‌الحسنه همبستگی مثبتی وجود دارد.

مقدم و همکاران (۱۳۹۶) به استخراج الگوی پیشنهادی اسلام برای بازار وجوه استقراضی و عوامل مؤثر بر منحنی‌های عرضه و تقاضای این وجوه پرداختند. در این الگو، در طرف عرضه، با تقویت انگیزه‌های اخروی، مسلمانان به دادن قرض ترغیب می‌شوند؛ و در طرف تقاضا با تضمین بازپرداخت وام از طریق ابزارهای حقوقی مانند نوشتن قرض، گرفتن شاهد، گرفتن ضمانت و الزام حکومت به پرداخت قرض انسان معسر (تنگدست)، سامان می‌یابند.

ایزدخواستی (۱۳۹۷) به تحلیل آثار تسهیلات قرض‌الحسنه بر توزیع درآمد در ایران با استفاده از تکنیک‌های توابع عکس‌العمل آنی (IRF) و تجزیه واریانس (VD) در دوره (۱۳۹۲-۱۳۶۳) پرداخته است. نتایج توابع عکس‌العمل آنی نشان داده که وقوع یک شوک مثبت در لگاریتم تسهیلات قرض‌الحسنه بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی، تا یک و نیم دوره باعث افزایش نابرابری و پس از آن تا دور دهم باعث کاهش نابرابری درآمد شده است، هرچند کاهش در نابرابری درآمد ناچیز بوده است. همچنین، نتایج تجزیه واریانس نشان داده که سهم لگاریتم تسهیلات قرض‌الحسنه بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی در توضیح ضریب جینی ۵/۳۰ درصد بوده است.

دلالی اصفهانی و همکاران (۱۳۹۷)، قرض‌الحسنه از بعد اقتصادی و با تمرکز بر ارتباط آن با پول و نظام پولی را مورد تحلیل قرار دادند. آنها نشان دادند که گذار از سیستم پولی متعارف به نظام غیررئوی از طریق اصلاحات جزئی و موردی امکان‌پذیر نیست و نیازمند تغییرات اساسی و بنیانی نهادها و مقررات فعلی نظام پولی ملی و جهانی در یک پروسه بلندمدت زمانی است.

توحیدی‌نیا و فولادگر (۱۳۹۷) عوامل مؤثر بر کاهش سپرده‌های قرض‌الحسنه را به عنوان مسأله اصلی تحقیق، احصاء، دسته‌بندی و اولویت‌گذاری کردند. بدین منظور چارچوب تحقیق در سه فاز اصلی شامل مطالعه و مصاحبه و تحلیل عوامل، طراحی شده است. در فاز نخست با بررسی پژوهش‌های این حوزه، عوامل مؤثر شناسایی و پرسشنامه تحقیق تنظیم شد. در فاز دوم در مصاحبه با خبرگان این دلایل، اعتبارسنجی و مهم‌ترین علل کاهش سپرده‌های قرض‌الحسنه احصاء گشت. در فاز سوم نتایج به دست آمده با استفاده از روش تحلیل اثرات متقابل^۱ و براساس نظر خبرگان تحلیل شد و به این ترتیب عوامل پیشران، سیاستی، خطرپذیر، شاخص‌ها و عوامل بی‌تأثیر تفکیک شدند. براساس یافته‌های پژوهش، خلأهای قانونی، وجود تورم و پایین بودن سطح درآمد مردم، علل پیشران کاهش سپرده‌های قرض‌الحسنه و رقابت بانک‌ها برای افزایش سود

^۱ Cross Impact Analysis

سپرده‌های سرمایه‌گذاری و نبود اراده جدی برای گسترش قرض‌الحسنه از طرف مدیران بانکی نیز عوامل سیاستی مربوط به این مسئله می‌باشند.

جعفری و شاه‌آبادی (۱۳۹۸) تعیین‌کننده‌های سپرده‌های قرض‌الحسنه را با تأکید بر امنیت اقتصادی در بانک‌های دولتی و خصوصی ایران طی دوره زمانی ۱۳۶۳-۱۳۹۵ بررسی کردند. نتایج نشان داد که امنیت اقتصادی تأثیر مثبت و معناداری بر سپرده‌های قرض‌الحسنه دارد. همچنین، متغیرهای دیگری مانند حجم نقدینگی، تسهیلات قرض‌الحسنه و پس‌انداز تأثیر مثبت و معناداری بر سپرده‌های قرض‌الحسنه دارند و سود سپرده‌های بانکی تأثیر منفی و معناداری بر سپرده‌های قرض‌الحسنه دارد.

هادوی‌نیا (۱۳۹۸) در ارتباط بین دولت و نهاد قرض‌الحسنه نشان داده که قرض‌الحسنه نقش به‌سزایی در عدالت اقتصادی به ویژه عدالت در توزیع درآمدها دارد. اما مطابق آسیب‌شناسی نهاد قرض‌الحسنه، دخالت دولت در این نهاد ممکن است اثر منفی بر انگیزه‌های فردی داشته باشد. این انگیزه‌های فردی ارکان نهاد قرض‌الحسنه می‌باشند. البته دخالت دولت از جهت معرفی برنامه‌ریزی‌های کلان و درازمدت می‌تواند، آثار مثبتی برای این نهاد به ارمغان آورد. فرضیه این است که هر قدر آثار نهاد قرض‌الحسنه در ایجاد عدالت در توزیع درآمدها بیشتر باشد، نقش دولت کمتر است و هر قدر این آثار کمتر شود، دخالت دولت بیشتر است.

حسن‌زاده و همکاران (۱۳۹۹) با روش توصیفی-تحلیلی ابتدا به بررسی مبانی نظری تأمین مالی جمعی به ویژه مدل قرض‌دهی شخص به شخص پرداخته و این مدل را از دید فقهی تحلیل کرده و در پایان، مدل عملیاتی وام دهی شخص به شخص مبتنی بر قرض‌الحسنه را ارائه کرده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد این مدل هم می‌تواند نیازهای مصرفی اشخاص حقیقی را تأمین مالی کند و هم می‌تواند جهت توانمندسازی اشخاص حقیقی در مراحل ابتدایی کسب و کارهای نوپا و نوآورانه و در اندازه‌های کوچک و متوسط، منابع مالی مورد نیاز را فراهم سازد.

سلیم (۲۰۱۹) نشان داده که سیاست پولی مبتنی بر قرض‌الحسنه بر بخش‌های واقعی اقتصاد تأثیر مثبت می‌گذارد و تولید را افزایش می‌دهد و اقتصاد به اشتغال کامل باز می‌گردد. قرض‌الحسنه کمترین هزینه‌های استقراض ممکن را در کل اقتصاد ارائه می‌دهد و در نتیجه باعث انتقال به سمت راست منحنی عرضه کل و در نتیجه افزایش تولید و کاهش سطح قیمت می‌شود. علاوه بر این، کمبودهای اضافی را از بین می‌برد و در نتیجه ثبات قیمت را حفظ می‌کند.

ویدیان‌تو و همکاران^۱ (۲۰۱۱) تلاش کردند تا اثربخشی مدل کاهش فقر از طریق تأمین مالی قرض‌الحسنه را مشخص کنند. این مدل، یک مدل تأمین مالی بدون بهره است که توسط زکات و

¹ Widiyanto et al

سایر شیوه‌های خیریه و صدقه تأمین می‌شود. نتیجه مطالعه نشان می‌دهد که مدل تأمین مالی قرض الحسنه در توانمندسازی فعالیت های اقتصادی نیازمندان کارا تر است.

سلیم و حسن (۲۰۲۰) معتقد هستند هنگامی که بانک مرکزی براساس سیاست پولی مبتنی بر قرض الحسنه عمل می‌کند، به طور خودکار با فراهم آوردن دسترسی به وام‌های قرض الحسنه، به بانک‌های اسلامی قدرت می‌بخشد. در نتیجه، بانک‌های اسلامی ملزم به نگهداری میلیاردها دلار به عنوان دارایی‌های نقدینگی در برابر خطرات نقدینگی نیستند. بنابراین، ظرفیت وام‌دهی بانک‌های اسلامی افزایش می‌یابد و خلق سپرده، ایجاد وام و مخارج کل در اقتصاد بسط می‌یابد. این امر به نوبه خود تولید ناخالص داخلی واقعی و اشتغال را افزایش می‌دهد و نرخ بیکاری را کاهش می‌دهد.

آدرمی و اسحاق^۱ (۲۰۲۰) قابلیت قرض الحسنه و مضاربه به عنوان ابزارهای تأمین سرمایه جمعی برای حمایت از شرکت‌های کوچک را مورد بررسی قرار دادند. یافته‌ها نشان می‌دهد که هر دو مدل می‌توانند یک منبع مالی شرعی جایگزین برای کارآفرینان باشند. در حالی که قرض الحسنه بر راه‌اندازی کسب و کار تمرکز دارد، مضاربه در هزینه کردن کسب و کار فعلی برای رقابت بیشتر اهمیت بیشتری دارد. اگرچه هر دو مدل با خطرات متعددی از جمله خطر عدم پرداخت، خطر مدیریت نادرست و خطر تورم همراه هستند، اما می‌توان این خطرات را با بررسی پیشنهاد پروژه از طریق بسترهای تأمین سرمایه جمعی و همچنین نظارت دقیق بر روی آنها کاهش داد.

روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ هدف کاربردی و براساس روش، توصیفی و تحلیلی است. بخشی از توصیف مطلب در قالب مقدمه و مبانی نظری و همین‌طور پیشینه تحقیق ارائه شد. در ادامه وضعیت متغیرها در قالب نمودار توصیف می‌شود و سپس در بخش تحلیلی رابطه بین تسهیلات قرض الحسنه با متغیرهای توضیحی در قالب مدل سری زمانی تبیین می‌شود. قلمرو زمانی تحقیق، بازه ۱۳۹۸-۱۳۶۳ است و قلمرو مکانی، کل کشور است.

متغیرهای تحقیق

تسهیلات قرض الحسنه: آمار تسهیلات قرض الحسنه که از سوی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی اعطا شده، نشان می‌دهد که طی دوره ۱۳۶۳ الی ۱۳۹۸ نرخ رشد این تسهیلات بیش از

¹ Aderemi & Ishak

۳۱ درصد بوده و از حدود ۷۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۶۳ به بالغ بر ۱۱۵۷۵۰۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۹۸ افزایش یافته است. در نمودار ۱، لگاریتم تسهیلات قرض الحسنه ارائه شده است.

نمودار ۱. لگاریتم قرض الحسنه اعطایی بانکها و مؤسسات اعتباری غیربانکی

منبع: بانک مرکزی

مطابق با نمودار ۲، علیرغم رشد بالای اعطای تسهیلات قرض الحسنه، سهم این تسهیلات از کل تسهیلات بانکها و مؤسسات اعتباری غیربانکی نوسانی بوده است و از حدود ۱۱/۶ درصد در سال ۱۳۶۵ به حداقل مقدار خود در سال ۱۳۸۶ به میزان ۳/۲ درصد رسیده و سپس با نوسانات زیاد در سال ۱۳۹۸ به ۶/۱ درصد افزایش یافته است. یکی از دلایل پایین بودن سهم قرض الحسنه از تسهیلات اعطایی در سال ۱۳۸۶، افزایش شدید اعتبارات دولتی و تسهیلات بانکی غیر قرض الحسنه به حوزه‌های عمرانی و ساختمانی در این سال بوده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نمودار ۲. سهم قرض‌الحسنه از کل تسهیلات اعطایی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی

منبع: بانک مرکزی

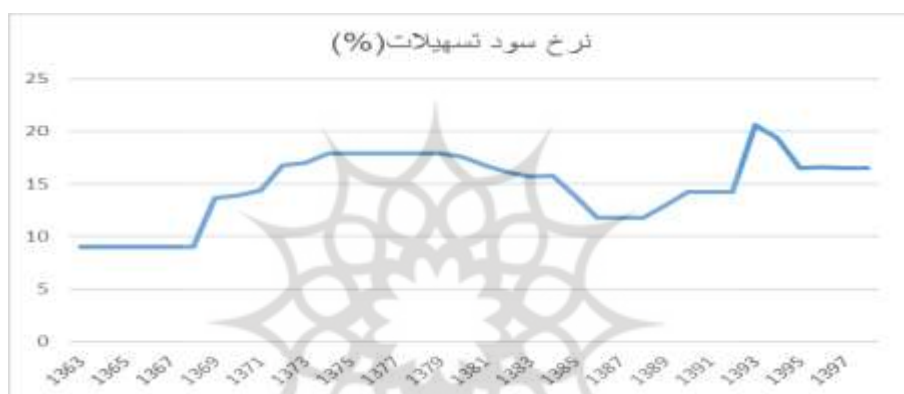
تولید ناخالص داخلی: عملکرد کلی اقتصاد در قالب تولید ناخالص داخلی بیان می‌شود. افزایش مداوم این متغیر به رشد اقتصادی و کاهش تولید ناخالص داخلی به رکود اقتصادی تعبیر می‌شود. در نمودار ۳ لگاریتم تولید ناخالص داخلی (بر حسب ارقام ثابت سال ۱۳۹۰) ارائه شده است. روند عمومی صعودی به دلیل اثرات رشد اقتصادی است.

نمودار ۳. تولید ناخالص داخلی در ایران

منبع: بانک مرکزی

نرخ سود تسهیلات بانکی: این نرخ، قیمت یا بهای تسهیلات اعطایی از سوی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری است. به طور طبیعی این نرخ برای فعالیت‌های بازرگانی و خدمات بیش از نرخ‌های سودی است که به فعالیت‌های مولد از جمله صنعت و معدن، مسکن و ساختمان و کشاورزی پرداخت می‌شود. به ویژه تسهیلات اعطایی به بخش کشاورزی از کمترین نرخ سود تسهیلات برخوردار است. مطابق با نمودار ۴، میانگین^۱ نرخ سود تسهیلات اعطایی در بازه ۹ درصد در سال ۱۳۶۵ تا حدود ۲۱ درصد در سال ۱۳۹۳ نوسان داشته است. همچنین در سال‌های اخیر نرخ سود تسهیلات بالای ۱۵ درصد بوده است اما متوسط نرخ سود تسهیلات در بازه مورد بررسی، ۱۴/۷۲ درصد بوده است. در صورتی که نرخ سود تسهیلات بانکی افزایش یابد انتظار می‌رود عرضه این تسهیلات بیشتر شود و عرضه تسهیلات رقیب از جمله قرض‌الحسنه کاهش یابد.

نمودار ۴. میانگین نرخ سود تسهیلات بانک‌ها و مؤسسات اعتباری

منبع: بانک مرکزی

تعداد ازدواج ثبت شده: یکی از موارد اصلی پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه، وام قرض‌الحسنه ازدواج است. انتظار می‌رود با افزایش تعداد ازدواج، میزان تسهیلات ازدواج هم افزایش یابد. مطابق با نمودار ۵، هر چند در کل دوره روند مثبت و فراینده دیده می‌شود اما در دهه ۱۳۹۰ تعداد ازدواج‌ها رو به کاهش بوده است که با شرایط اقتصادی در این دوره مطابقت دارد. نرخ ازدواج تأثیر مثبت بر

^۱ از متوسط‌گیری نرخ‌های سود تسهیلات اعطایی به بخش‌های صادرات، صنعت، بازرگانی و خدمات، مسکن و ساختمان، معدن و کشاورزی حاصل شده است.

تسهیلات قرض الحسنه دارد و با افزایش تعداد ازدواج‌ها، میزان اعطای تسهیلات قرض الحسنه بیشتر می‌شود.

نمودار ۵. تعداد ازدواج ثبت شده

منبع: مرکز آمار ایران

مدل تحقیق

بر اساس توصیف متغیرها در بخش قبل و بیان روابط نظری بین قرض الحسنه و متغیرهای توضیحی، مدل زیر تصریح می‌شود:

$$SQ = f[\text{Log}(GDP).pr.\text{Log}(MAR)] \quad (1)$$

$$f_1 > 0 \quad f_2 < 0 \quad f_3 > 0$$

در رابطه ۱، SQ سهم تسهیلات قرض الحسنه از کل تسهیلات اعطایی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری است. همچنین، $\text{Log}(GDP)$ نشانگر لگاریتم تولید ناخالص داخلی، pr بیانگر میانگین نرخ سود تسهیلات اعطایی و $\text{Log}(MAR)$ نماد لگاریتم تعداد ازدواج‌های ثبت شده است. f_1 مشتق جزئی SQ نسبت به $\text{Log}(GDP)$ ، f_2 مشتق جزئی SQ نسبت به pr و f_3 مشتق جزئی SQ نسبت به $\text{Log}(MAR)$ است.

تخمین مدل

ابتدا برای پرهیز از تخمین رگرسیون کاذب، مانایی متغیرها بررسی می‌شود. نتایج آزمون مانایی در جدول (۱) ارائه شده است. بر اساس این نتایج، تمام متغیرها در سطح نامانا و همگی آنها در تفاضل

مرتب‌ه اول مانا هستند. با توجه به یکسان بودن درجه انباشتگی متغیرها، ضروری است از روش هم‌انباشتگی یوهانسون-یوسلیوس (۱۹۹۰) استفاده شود.

جدول ۱. نتایج آزمون مانایی متغیرها

نتیجه	آماره ADF		متغیر
	تفاضل اول	سطح متغیر	
I(1)	-4.896	-1.37	SQ
I(1)	-4.118	-1.93	Log(GDP)
I(1)	-5.486	-1.81	RP
I(1)	-6.406	0.256	Log(MAR)

منبع: محاسبات تحقیق

با توجه به I(1) بودن تمام متغیرها، آزمون هم‌انباشتگی روی متغیرها انجام گرفت. نتایج آزمون‌ها در جدول ۲ آمده است. براساس آماره‌های اثر و حداکثر مقدار ویژه وجود یک بردار هم‌انباشتگی بین متغیرها تأیید می‌شود.

جدول ۲. نتایج آزمون هم‌انباشتگی متغیرها

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.669395	61.65473	55.24578	0.0123
At most 1	0.368121	24.02246	35.01090	0.4431
At most 2	0.216765	8.414534	18.39771	0.6403
At most 3	0.003158	0.107549	3.841466	0.7429
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.669395	37.63227	30.81507	0.0063
At most 1	0.368121	15.60793	24.25202	0.4457
At most 2	0.216765	8.306985	17.14769	0.5693
At most 3	0.003158	0.107549	3.841466	0.7429

*رد فرضیه صفر در سطح ۰/۰۵**مقادیر احتمال (1999) MacKinnon-Haug-Michelis

منبع: محاسبات تحقیق

بردار هم‌انباشتگی حاصل از مرحله قبل عبارت است از:

$$SQ = -34.72 \log(GDP) - 0.333PR + 6.49 \log(MAR)$$

(4.87) (0.090) (2.221)

خطاهای معیار در داخل پرانتزها هستند. براساس معادله هم‌انباشتگی همه ضرایب در سطح ۱٪ از نظر آماری معنی‌دار هستند. ضرایب دو متغیر PR و $\log(MAR)$ مطابق انتظارات اولیه هستند اما اثر $\log(GDP)$ بر SQ خلاف انتظار تئوریک اولیه است. به نظر می‌رسد یک درصد افزایش در تولید ناخالص داخلی حقیقی، سبب گسترش تسهیلات بانکی در حوزه‌های صنعت و معدن، مسکن، صادرات و کشاورزی شده و به طور طبیعی به کاهش سهم تسهیلات قرض‌الحسنه منجر شده است. با افزایش یک درصد به نرخ سود تسهیلات بانکی، سهم تسهیلات قرض‌الحسنه از کل تسهیلات اعطایی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری حدود ۰/۳۳ درصد کاهش می‌یابد. در واقع این بانک‌ها و مؤسسات تمایل دارند بیشتر تسهیلات را به امور صنعتی و تولیدی و کسب و کارها اعطا نمایند که در این صورت سهم تسهیلات قرض‌الحسنه کاهش می‌یابد.

در رابطه با تعداد ازدواج‌ها می‌توان گفت که با یک درصد افزایش در تعداد ازدواج‌ها، سهم تسهیلات قرض‌الحسنه حدود ۶/۵ درصد افزایش می‌یابد. این افزایش تبلوری از سیاست‌های دولت‌ها در راستای ترویج ازدواج است.

نتیجه‌گیری

قرض‌الحسنه یکی از نهادهای مالی در اسلام و یکی از عقود بانکی مهم در عملیات بانکداری بدون ربا است. در ایران پس از اجرای قانون بانکداری بدون ربا، تسهیلات قرض‌الحسنه توسط بانک‌های تجاری و مؤسسات اعتباری غیر بانکی به صورت رسمی پرداخت شده است. علاوه بر این، صندوق‌های قرض‌الحسنه متعددی در سطح کشور به پرداخت خرده تسهیلات قرض‌الحسنه مشغول بوده‌اند.

آمار رسمی اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه هرچند نشان از رشد ۳۱ درصدی این تسهیلات در بازه ۱۳۶۳-۱۳۹۸ داشته است اما اگر به صورت سهم تسهیلات قرض‌الحسنه از کل تسهیلات اعطایی بانک‌ها مورد ملاحظه قرار گیرد، روند نزولی بلندمدتی در این سهم قابل مشاهده است. در بازه تحقیق به طور متوسط حدود ۵/۷ درصد از تسهیلات کل به تسهیلات قرض‌الحسنه تعلق گرفته است.

در این مقاله در قالب یک مدل ساده، اثر تولید ناخالص داخلی، نرخ سود تسهیلات و تعداد ازدواج بر سهم تسهیلات قرض‌الحسنه بررسی شد. نتایج نشان داد که با افزایش لگاریتم تولید

ناخالص داخلی، سهم تسهیلات قرض‌الحسنه کاهش می‌یابد. دلیل طبیعی این اثر، این است که با افزایش رشد اقتصادی و انتظار سودآوری سرمایه‌گذاری‌ها، بیشتر تسهیلات صرف امور و فعالیت‌های صنعت و معدن، مسکن، صادرات، بازرگانی و کشاورزی می‌شود و این به طور طبیعی به کاهش سهم تسهیلات قرض‌الحسنه می‌شود.

اثر نرخ سود تسهیلات بانکی بر سهم تسهیلات قرض‌الحسنه نیز منفی است. اگر نرخ سود تسهیلات بانکی بیشتر شود، با ثبات سایر شرایط، بانک‌ها انگیزه بیشتری برای اعطای وام و تسهیلات به بخش‌های تولیدی و خدماتی خواهند داشت و انگیزه آنها در پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه کاهش خواهد یافت.

اثر تعداد موارد ازدواج ثبت شده بر سهم تسهیلات قرض‌الحسنه مثبت است. این نتیجه از این واقعیت سرچشمه می‌گیرد که تقریباً در کل کشور افراد تازه ازدواج کرده برای تأمین حداقل مخارج زندگی یا تهیه جهیزیه درخواست تسهیلات یا وام قرض‌الحسنه می‌کنند. لذا با افزایش تعداد ازدواج‌ها، سهم تسهیلات قرض‌الحسنه بیشتر می‌شود.

قرض‌الحسنه به عنوان سنت حسنه و مورد تأکید قرآن بایستی در جامعه بیشتر توسعه یابد. تورم‌های با نرخ ۳۰ تا ۴۴ درصد اخیر نشانگر کاهش قدرت خرید آحاد جامعه به ویژه در میان افراد واقع در دهک‌های فقیر جامعه است. در این شرایط، برای بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی، اعطای تسهیلات مطلوب نیست و لذا افراد بهتر است از صندوق‌های قرض‌الحسنه، خانوادگی و یا صندوق‌های خاص تر وام و تسهیلات قرض‌الحسنه بگیرند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. ایزدخواستی، ح. (۱۳۹۷). تأثیر تسهیلات قرض‌الحسنه بر توزیع درآمد در ایران. جستارهای اقتصادی، ۱۵(۳۰)، ۲۹-۵۰.
۲. بانک مرکزی، بانک اطلاعات سری‌های زمانی اقتصادی، مندرج در: <https://tsd.cbi.ir/>
۳. تاروی فتح‌اله (۱۳۹۳). تأمین مالی خرد بنگاهها به شیوه قرض‌الحسنه. نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۳(۹)، ۱۳۴-۱۱۱.
۴. توحیدی نیا ابوالقاسم، فولادگر وحید (۱۳۹۷). آسیب شناسی سپرده‌های قرض‌الحسنه در نظام بانکداری بدون ربای ایران. اقتصاد اسلامی، ۱۸(۷۰)، ۱۸۵-۱۵۵.
۵. جعفری مهدی، شاه‌آبادی ابوالفضل (۱۳۹۸). تأثیر امنیت اقتصادی بر سپرده‌های قرض‌الحسنه بانک‌های دولتی و خصوصی ایران. جستارهای اقتصادی، ۱۶(۳۱)، ۹۱-۱۱۰.
۶. حبیبیان نقیعی، م. (۱۳۸۱). قرض‌الحسنه و راهبردهای توسعه اقتصادی. نامه مفید، ۸(۳۱) (اقتصاد)، ۱۲۳-۱۵۰.
۷. حسن زاده، ح.، و کریمی، م.، و تمیزی فر، م.، و سیمپاری، م. (۱۳۹۹). قرض‌دهی شخص به شخص، الگویی جهت مدیریت منابع قرض‌الحسنه. اقتصاد اسلامی، ۲۰(۷۷)، ۲۳۹-۲۷۱.
۸. حشمتی مولایی، ح. (۱۳۸۸). تأثیر عملکرد صندوقهای قرض‌الحسنه بر توسعه مالی. پژوهشنامه اقتصادی، ۶ (ویژه نامه بانک)، ۱۰۹-۱۳۸.
۹. حیدری، ح.، و صادق پور، س.، و دهقاندرست، م. (۱۳۹۶). رابطه بین نااطمینانی تورم و میزان تسهیلات اعطایی قرض‌الحسنه بانک‌ها. اقتصاد پولی، مالی (دانش و توسعه)، ۲۴(۱۴)، ۱۳۵-۱۵۴.
۱۰. دلالی اصفهانی، ر.، و بخشی دستجردی، ر.، و حسینی، س. (۱۳۹۷). تحلیل تطبیقی تأثیرات اقتصادی سیستم بانکداری متعارف و نهاد قرض‌الحسنه. راهبرد اقتصادی، ۷(۲۶)، ۵۱-۸۱.
۱۱. طباطبایی. علامه محمدحسین، تفسیر المیزان، ج ۲ ص ۴۴۸
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، تفسیر سوره حدید.
۱۳. عرب مازار، ع.، و کیقبادی، س. (۱۳۸۵). جایگاه قرض‌الحسنه در نظام بانکی ایران. اقتصاد اسلامی، ۶(۲۲)، ۱۳-۴۶.

۱۴. عزتی، م. (۱۳۹۳). ارزیابی اثر بازارهای مالی بر بازار قرض‌الحسنه در ایران. جستارهای اقتصادی، ۱۱(۲۲)، ۱۵۵-۱۸۵.
۱۵. عزتی مرتضی، نصیرخانی پرویز، حسینی مریم (۱۳۹۵). اثر سرمایه دینی بر رفتار پرداخت قرض‌الحسنه. تحقیقات مالی اسلامی، ۶(۱)، ۳۲-۵۷.
۱۶. مجلسی، علامه محمد باقر. بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۳۱۱
۱۷. مجلسی، علامه محمد باقر. بحارالانوار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۸
۱۸. مرکز آمار ایران. آمار ازدواج و طلاق ثبت شده در مناطق شهری و روستایی
۱۹. مقدم، و.، و جانی پور، م.، و خلیلی، ع. (۱۳۹۶). الگوی بازار قرض‌الحسنه بر اساس تحلیل محتوای آیات قرآن. اقتصاد اسلامی، ۱۷(۶۵)، ۳۳-۶۱.
۲۰. مهرگان نادر، خوش اخلاق مهدی (۱۳۹۵). اثر تسهیلات قرض‌الحسنه بر توزیع درآمد در ایران (با استفاده از شاخص سهم نسبی درآمدی دهک‌ها). نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۵ (۱۶) ۹۳-۱۱۹:
۲۱. هادوی‌نیا علی اصغر (۱۳۹۸). نهاد قرض‌الحسنه و دولت اسلامی. نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۸ (۲۷): ۲۵-۷.
22. Aderemi, A. M. R., & Ishak, M. S. I. (2020). ADOPTING QARD AL-HASAN AND MUDARABAH CROWDFUNDING FOR MICRO ENTERPRISE. *International Journal of Islamic Economics and Finance Research*, 3(2), 26-38.
23. [https://fa.wikifeqh.ir/%D9%82%D8%B1%D8%B6_\(%D9%81%D9%82%D9%87\)](https://fa.wikifeqh.ir/%D9%82%D8%B1%D8%B6_(%D9%81%D9%82%D9%87))
24. Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 52(2), 169-210.
25. MacKinnon, J. G., Haug, A. A., & Michelis, L. (1999). Numerical distribution functions of likelihood ratio tests for cointegration. *Journal of applied Econometrics*, 14(5), 563-577
26. Selim, M. (2019). The effectiveness of Qard-al-Hasan (interest free loan) as a tool of monetary policy. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.

27. Selim, M., & Hassan, M. K. (2020). Qard-al-Hasan-based monetary policy and the role of the central bank as the lender of last resort. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*
28. Widiyanto, W., Mutamimah, S., & Hendar, H. (2011). Effectiveness of Qard al-hasan financing as a poverty alleviation model. *Economic Journal of Emerging Markets*, 3(1), 27-42.

